

A SZOCIALISTA GYERMEKFELFOGÁS A TÚLKOROSOK ÉS A FELNŐTTEK OKTATÁSÁNAK IKONOGRÁFIAI MEGJELENÍTÉSE. 1956–1964. KÖZNEVELÉS

Gécsi János

Pannon Egyetem, Veszprém; Pécsi Tudományegyetem, Pécs

Vizsgálatunk szakirodalmi bázisa három irányból válik teljessé: a gyermekképpel foglalkozó gyerekkortörténet, a felnőttek neveléstudományi képéről a leginkább adatokkal szolgáló andragógia, továbbá a szocialista nevelésügy ötvenes éveit kutató eszme- és saját történet egyaránt hozzájárult ahhoz, hogy a túlkorosok és a felnőttek oktatását ábrázoló ikonológiai anyag rendezésére és értelmezésére vállalkozzunk.

A neveléstörténeti kutatások között megkülönböztetett helyzetű a gyerekkortörténet analízise. Hazánkban a gyermekkép feltárásával kapcsolatban számos, monográfia (*Sáska*, 1992; *Szabolcs*, 1999; *Pukánszky*, 2001) és tanulmánykötet (*Pukánszky*, 2000, 2003) foglalkozott az utóbbi évtizedekben. Az antropológia részét képező gyermekszemlélet, illetve a gyermekkép visszatérő toposza: a *fejlődés*. A kis gyermekből nagyobb gyermekké, s a nagyobból a felnőtté válást – ebben a korábbi korok hagyományát követve – olyan előre haladásként látták a hivatalos nevelésügy részesei, amelyben értéktelen tulajdonságok elvesznek, s az értékesek pedig kialakulnak. A gyermekből – nyilván – felnőtt lesz; a biológiai evolucionizmus a társadalomban biologicizmuskénti továbbélése a szocialista társadalomnak is a sajátja. Az is nyilvánvaló, hogy a felnőtt- és a gyermekképi narratívák iránytűjét a legtöbb kortörténetíró számára ugyancsak – a biológiai és társadalmi vélekedésre hivatkozó – *fejlődés* képzelet kínálja. Ehhez az elképzeléshez a muníció a természettudományok oldaláról érkezett, de hozzájárultak az önmagukat teleológikus történetiség alapján elképzelő tudományok is.

Az ember- és gyermekkép közös sajátja e változás hangsúlyozása, s az a pedagógiai elgondolás, hogy a képesség kibontakoztatását szorgalmazó intézményi és nem intézményszerű algoritmusokat, saját szocializációja érdekében, a tanítvány elfogadja.

A hazai társadalomkutatók korábban érzékenyebben reagáltak arra a szituációra, amelyben a gyermek- és a felnőttkép egymástól nem elkülönített, sőt együttjárásuk szorgalmazott. A felnőttoktatás iskolarendszerbe történő integrálásával együtt a gyerek és a felnőtt azonos illetve különböző pedagógiájáról több nézet is kialakult (*Sáska*, 1992), amelyek a gyerek- és a felnőttkép azonos illetve eltérő vonásait hangsúlyozták (*Keresztury*, 1946; *Feledy*, 1961; *Csoma*, 1967; *Bíró*, *Csoma* és *Fukász*, 1976).

Golnhofner Erzsébet (2001) pedagógusok körében végzett, a tanárképzés és -továbbképzés fejlesztési lehetőségeit kereső kutatása során a pedagógusok gyerekekről alkotott véleményeit leírva ugyancsak azt az előfeltevést látta igazolva, hogy a gyerekekkel kap-

csolatos nézetek közül vezető jelentőségű a fejlődést szolgáló *nevelhetőség*. A mai magyar pedagógus a gyermeket aszerint is megítéli, hogy miként képes önmagát alávétve azonosulni az iskola által képviselt társadalmi normákat átadó eljárásoknak. A gyermeki fejlődést szolgáló iskola a nevelés révén négy elvárást érvényesít. Annak személyiségfejlesztőnek, tudásátadóknak és képességfejlesztőnek, kultúraörzőnek és norma-elsajátítóknak kell lennie. Bár a tanárok elfogadják, hogy a gyermek nevelhetőségét több tényező (öröklés, család, iskola) együttese alakítja, ennek ellenére a pedagógusokban kialakult gyermekképet döntően az ifjú megváltoztathatóságára alapozzák. A *fejlődés* – túl a szó-tári, a biológiai és a pszichológiai értelmén – egy olyan, a világtépből, a tudományképből és a társadalomképből származó metaforává vált, amely a 19. századi evolucionizmustól elfogadott norma, de amelyet a marxizmus-leninizmus világtéptől átformázottan az ötvenes-hatvanas években sokat használtak, s ami általában az oktatásnak tulajdonított szerepkörrel is referált. E kortárs gyermekkép-változat szerint a gyerekek sikeréért nem a gyerek, a sikertelenségért viszont főként a diák okolható (Golnhofer, 2001).

Golnhofer (2001) a gyerekképek közül azt a kortárs változatot vizsgálta, amelyben legnagyobb a valószínűsége a korszak vezető világtépe által irányított, rendszerbe szervezett elképzelés megvalósulásának. Megállapításai nemcsak arra világítanak rá ismét, hogy a gyermekkép legfőbb sajátossága a felnőtti – az iskola világtépet többé-kevésbé jól közvetítő pedagógusi – elvárás függvénye, amelyben nem jelennek meg a gyermeki szempontok, hanem, hogy a nevelhetőség olyan fogalom, amely nem kizárólag a gyermekkel, de az iskoláztatással és az ismeretátadással, mégpedig annak mindkét, intézményi és nem intézményes formáival is kapcsolatba hozható.

Az ötven éves közelmúlt szakajtóban közölt forrásai közül a pedagógiai nézetekkel rendelkezőkben ugyancsak azt tapasztaljuk, hogy a gyermekek megítélésekor a döntő szempont az, hogy miként *fejleszthetők* gyermekekből felnőttekké, azaz hogyan és mi által nevelhetők. A gyermek- és a felnőtt- (legyen akár nő- vagy férfi-) kép összefüggéseire, bármily evidens is, azonban csak kevesen mutatnak rá. Ennek egyik lehetséges alkalma a gyerekkor és a család-történet együttes vizsgálata (Szabolcs, 1986).

Az ötvenes évek gyerekképe megformálásához több pedagógiai hagyomány is hozzájárult. Részben az az évszázados nevelésügyi nézet, mely szerint a gyerekkép a felnőttkép derivátuma, illetve a 19–20. század fordulójának pedológiai nézetei közül az, amely a gyermeket biológiai és pszichológiai rendszerként is elismerte (félig nyílt, azaz ugyan alakítható, de csak meghatározott módon). Ez utóbbi elképzelés válik annak a pedagógiai utópiának az alapjává, amelyben a gyermeket a jövő letéteményesének látatják – s amelyet majd a legkülönbözőbb állami ideológiák is fölhasználnak. S ugyan a jövőt megjelenítő gyermek emblémája az ötvenes évek pedagógiai közbeszédében jelen van – sajátos módon az elképzelés kialakításához leginkább hozzájáruló pedológusok (pl. Mérei Ferenc) illetve eszmei rokonaik gondolatai csupán opponálható tényezőként jelentek meg.

Amikor a 20. századi korszakvizsgálatok között megjelent az ötvenes évek gyermekképének első megrajzolása, akkor kerülhetett sor a jellemzőnek talált adatok föltárására és rendszerezésére. Kis-Molnár Csaba és Erdei Helga a Nők Lapja nő- és gyerekképével, Kéri Katalin a Nők Lapja és az Óvodai nevelés tartalomelemzésen alapuló bemutatásával a hazai szocialista neveléstudomány kialakuló gyerekkép-vizsgálatában úttörő

munkát végeztek. (Kis-Molnár és Erdei, 2003; Kéri, 2003) A vizsgált időszakban a sajtó által képződő gyermekkép az internacionalista szovjet elképzelések mintája alapján alakult ki, s abban nemzeti sajátosságok nincsenek jelen (Kéri, 2003). A közösségi szempontot túlhajtó gyermekképben nem mutatkoznak meg sem a gyermekre vonatkozó pszichológiai, sem a pedagógiai ismeretek. Kéri nem érzékelte, hogy a különböző korosztályokról más-más elképzelés alakult volna, ki, s úgy találja, hogy a 3–5 éves gyermekek azok, akik leginkább megfeleltek a jelenről szóló, a pártideológia által tételezett képzet szuggerálásához. Az ötvenes évek hazai gyermeknevelésének egy internacionalista szemléletű, harcos munkás létrehozása, azaz egy kommunista harcos nevelése a végső célja. A szocialista embertípus lehetséges vonásai közül ebben az időben a közösségi karakter és a militáns elszántság a leginkább hangsúlyozható.

A meglévő, az állam által létrehozott és fenntartott intézmények mintául szolgáltak a felnőttképzés, s azon belül is az intézményes felnőttoktatás számára. A modell a reformációban, illetve a felvilágosodásban kialakuló mozgalom kezdetén jelent meg. A nevelésügy állami ügygé válását, az állami pedagógia képzetét és a felnőttképzést egyazon korszak vetette fel. A felnőttképzés a 20. század közepéig többnyire ugyanaz, mint a gyermekképzés: sem helyszínében, sem tartalmában, sem módszereiben nem különbözik lényegesen egymástól, sőt a képzés pedagógusainak személyében sem. Az intézményi képzés célja a nappali tagozattal azonos tudás átadása, és az ezt bizonyító okirat megszerzése.

A felnőtt- és gyermekképzésben az azonosságokra esik a hangsúly, nem a különbségek érzékelésére s az eltérések alapján a specifikáció kimunkálására (Zrinszky, 2005). A neveléstudomány antropológiai képleteinek kialakulásához főképp a felnőttképzés, majd az azzal foglalkozó tudomány, az andragógia járult hozzá. A felnőttek tömegképzésének megjelenésével párhuzamosan a nagykorúvá válás nem jelezte többé a tanítás végét. A felnőtteket, a gyermekekhez hasonlóan, a formális tanulással egyidejűleg az életgyakorlatot támogató, az önrányításhoz elvezető szociális, informális és egyéb képzésben is részesítik.

A képzés, a képezhetőség, a nevelhetőség mibenlétének kérdése, miként a pedagógia gyermekképénél tapasztalható, valamennyi antropológiai elképzelésben megjelenik. A mentalitástörténet történetileg a protestáns és az erre mint előzményre gyakran utaló középosztálybeli életeszemlélyekre utal. A felnőttoktatás eszméje a középréteg sajátja volt, s ez a réteg a posztmodern társadalomban meghatározó, tömegében is legnagyobb s érdekeit is jól érvényesíti.

Az emberképet vizsgálva élesen meg kell különböztetni, hogy e képen belül mi az, ami valóban az emberről referál, s mi az, ami a kép létrehozóiról, az intézményekről, illetve magukról az egyedi emberekről szól. Nem zárkozhatunk el sem az antropológiai, sem az ezen nézetek átörökítését végző intézmények oldaláról érkező impulzusok regisztrálásától sem. Egy-egy forrás antropológiája nem azonos sem egy intézmény, sem egy diszciplína, sem egy történetileg azonosított társadalom képével.

Vizsgálatunkhoz olyan, történetileg megragadható időszakot kerestünk, amelyben a nevelés attribútumai ikonográfiaailag azonosíthatók. A felnőtt- és a gyerekképzés azonosságai és különbözőségei mentén az emberről és a gyerekekről adatokat szolgáló, a világkép azonosítását elősegítő következtetések levonására törekedtünk. Megvizsgáltuk, for-

rásaink is igazolják-e a neveléstörténeti kutatók képviselte nézetet, miszerint minden világgép gyermekképét antropológiája felnőttképéből származtatja-e. Továbbá a képekben ikonográfiaileg megjelenített két kulturális hagyomány – a bizánci örökségből eredő ortodoxia és a nyugati katolikus világ hagyománya – hogyan jelentkeznek, s jelenléte mivel indokolt.

Kutatásunk során a *Köznevelés* folyóirat azon időszakának képeit tekintettük át, amelyben a lap szerkesztői a túlkorosok és a felnőttek ábrázolását is vállalták. Segédforrásként fordultunk a képek felbukkanásának időpontjában ugyanott megjelent sajtóanyagokhoz. Felnőttképzést ikonográfiaileg is értelmező anyag 1959-ben jelent meg először, egy kínai termelőszövetkezet analfabéta tagjainak írásolvasási tanfolyamát bemutató sajtófotó jóvoltából, de a problémakör képviseletére, néhány év gazdag tematizációja után, a 60-as évek közepétől már nem vállalkozott a lap. Ennek oka, hogy 1958–1961 között még lendületben tudott maradni az SZKP XXI. Kongresszusa után indult reform; amelyet kioltott az 1961-től megformálódó, s 1964–65-re kifejlődő politikai fordulat. A lap szerkesztőségét a tárgyalt az időszakban népes szerkesztőbizottság irányítja, a felelős szerkesztő mindvégig *Petró András*.

A túlkoros- és a felnőttképzéssel kapcsolatot mutató sajtóképek megjelenése és eltűnése közti időszak megfeleltethető a szakirodalomban elfogadott, a törvényi, jogszabályi, rendeleti szabályozás eseményeit követő korszakolás egyik szegmentumával.

1. ábra

*Írásolvasás tanfolyam a hungyi termelő szövetkezet analfabéta tagjai számára.
(Forrás: Köznevelés, XIII. évfolyam, 1957. 2. első, belső borító)*

Az oktatáspolitikai fordulópontok konstruálta korszak, a kutatás tárgyának időkeretként szolgált. Az iskolák 1948-ban bekövetkező államosítása és az iskolareform végső, éveken át tartó agonizálása, s a XXI. Kongresszus utáni reform kifulladásá, majd 1965-ös kudarca közti, mintegy húszévnyi intervallumban mindvégig a szocialista nevelésügy előterében állt a munkás- és parasztszármazású, alulképzett munkások és az ebből a közegekből származó vezető réteg iskoláztatását megoldó felnőttképzés (*Kelemen, 2003*).

A világgép

Mi határozta meg a szocialista ember felnőttről, illetve gyerekről referáló képzeit? Egyetlen világgép, a kommunizmusra hivatkozó tudományos materializmus.

A világgép – amelyet akkor világnézetnek (a német „Weltanschauung” tükörfordításának) neveztek, éppen arra utalva a szemléleten alapuló ’nézet’-tel, hogy az személyes – filozófiai művek és propagandisztikus munkák sokszor megidézett fogalma. *Ágoston György*, a szocialista világnézeti nevelés egyik hazai leírója és propagátora 1956-ban, a Köznevelésben a világnézet és a világnézeti nevelés kapcsán tanulmányában összefoglalta mindazt, amit sokszor és sok helyen hallhattak a pedagógusok.

„A kommunista világnézet, a dialektikus materializmus Sztálin klasszikus meghatározása szerint a marxista-leninista párt, a proletáriátus élcsapatának a világnézete. A dialektikus materializmus a párt vezette munkásosztály történelmi harcainak, e harcok során szerzett tapasztalatainak legmagasabbrendű gondolati általánosítása, a munkásosztály ideológiai fegyvere a kapitalizmus megdöntéséért és a szocializmus felépítéséért vívott közdelemben.

A kommunista világnézet az idealizmussal ellentétben tudományos világnézet, azoknak a tudományos eseményeknek a végkövetkezménye, amelyeket a természettudományok, a társadalomtudományok és a gondolkodás törvényeivel foglalkozó tudományok föltárnak.” (*Ágoston*, 1956. 26. o.)

A tudományos materialista világgépre épített kommunista világnézet sajátossága, hogy a tudomány s egy társadalmi osztály érdeke között kizárólagos kapcsolatot tételez. Az osztály tagjainak tevékenysége mögött a tudományos igazságot, a tudományban pedig az osztályérdekek megjelenését állítja. A világgép szerint alakuló emberképben s az emberkép részét képező szocialista gyermekképben is ezen törvényszerűség szerint hangsúlyozódnak a jellegzetességek. A világgép/emberkép/gyermekkép történeti alakzat. A világnézet és a tudomány összeforrtossága által szinte minden megindokolható. A proletáriátus osztályérdeke osztályok fölötti minőségeket képes érvényesíteni, valamint a kommunista világnézet sajátossága annak gyakorlati jellege.

A kommunista-szocialista nevelés elvei a tudományosnak vallott világgépből következnek. Az iskola feladata, hogy közvetítse a hamisítatlan tudományos nézeteket tanulóknak felé. A tanulók tudásának mércéje az lehet, hogy milyen mértékben sajátították el a dialektikus materializmust és az arra épülő marxista-leninista filozófiát. Mivel a tudományosság és a pártosság eszméi a szocialista világgépben elválaszthatatlanok egymástól, a proletáriátus osztályérdekeit képviselő pártosság kialakítása is pedagógiai cél. A tanulók hűségét, szeretetét a párt, a dolgozó nép iránt a munkásosztály történeti szerepének fölismerése és a tudományban való hit indokolja. A kommunista világnézet gyakorlati jellegű, ezért a tapasztalás ugyancsak a nevelés eszköze.

Gyermekkép. A gyermek mint allegória

A szocialista pedagógiában a szocialista felnőttkép és a gyermekkép között nem a hagyománynak megfelelő a viszony. Kétséges, hogy a gyermekképet közvetlenül a felnőttképből képezték volna. Ha szemügyre vesszük a gyermekkép vonásait, azok elemei

több forrásból származnak. Egyrészt a felnőttképből, ugyanakkor a felnőttkép sajátjának bizonyul nem egy utópisztikus karakterű s a gyermekképből eredő panel.

A jelenség mögött a felvilágosodás azon uralkodó elképzelése áll, hogy az iskoláztatás a gyermekkorban történik. A gyermekkép 17–19. századi megszilárdulása után, amikor elfogadottá válik a gyermek- és felnőttképzés közti különbség, veszi kezdetét a pedagógiai antropológia kialakulása.

Az ötvenes évek magyar – heterogén – politikája, a kommunista ideológia, a szocialista népművelés és pedagógia együttese által kialakított mentalitás szerint a gyermek képével a gyermekek túli tartalmak fejezhetőek ki. A sajtóban s az annak részét képező pedagógiai szaksajtóban képileg ábrázolt gyermek a fejlődés allegóriája. S mindaz, ami a gyerek képében megnyilvánul, nevelendő, óvandó, féltendő, szeretni való, gondozandó, hiszen ő maga a jövő.

2. ábra

A 20. évet ünneplő Köznevelés 1945-öt jelképező fotója. MTI – Patkó Klári vagy Zinner Erzsébet felvétele (Forrás: Köznevelés. XXI. évf. 13-14. 1965. július. 9.)

3. ábra

1965. A Köznevelés ünnepi számában. MTI – Patkó Klári vagy Zinner Erzsébet felvétele (Forrás: Köznevelés. XXI. évf. 13-14. 1965. július. 9.)

Szocialista gyermekfelfogás a túlkorosok és a felnőttek oktatásának ikonográfiai megjelenítése. 1956–1964.
Köznevelés

4. ábra

Molnár Edit: Gyermek-könyvtárban

(Forrás: Köznevelés. XVIII. évf., 1. 1962. január 9. 26. o.)

5. ábra

*Egy afrikai iskolában folyik az oktatás. Illusztráció Pintér Lászlóné külföldi könyvismer-
tetéséhez (Forrás: Köznevelés. XVIII. évf., 5. 1962. március 6. 153. o.)*

A sajtó élen jár a szocialista emberkép kialakításában, mert sokkal gyorsabban képes megjeleníteni az ideológiai tartalmakat, mint a szak-, illetve a szépirodalom. A képekkel történő illusztrálást, mint a hitelesítés-érvelés egyik – az európai civilizációban történetileg bevált – formáját is szabadon fölhasználhatja. A propagandának ez ugyancsak gyorsan kidolgozott, hatásosnak mutakozó és nemzetközileg elterjesztett – művészi eljárásokat hasznosító – eszköze lehet. A tudatos állami propagandát használó országok sajtója, s ezen belül a pedagógiai szaksajtó szisztematikusan felhasználta a gyermek képét. A szocialista propaganda sem tett mást – s ennek az alapelvei már a 1920-as években megjelentek. A gyermeki képek tematizálhatóak, a sok közül csak az egyik változat a jövőt kifejező ábrázolat.

A marxizmus-leninizmus materialista világképe sztálinista szovjetek formázta, 1930 utáni antropológiájának központi figurája, akit a párt- és az állampolitika emberideálként állított a tömegek elé, a munkástársadalom fejlődésében hívó, az egyéni célokat a közösségieknek alárendelő, szocialista szellemű dolgozók – erős, fiatal, művelt és boldog emberek. Ők a kommunizmus békét szerető, de ideológiailag tántoríthatatlan építői. Ez a főbb vonásaiban vázolt antropológiai elképzelés a – pártdokumentumok nyomán születő – különböző törvényekben, rendeletekben és szabályzatokban körvonalazódott, legyen bár az az 1953-ban kiadott kisdedóvról szóló törvény, avagy az 1961-es iskolareformot elindító törvény.

Az antropológia emblemikus kifejezésére a gyermek képét kisajátítva használták fel – azét a kiméráét, amely puttószerű, göndör és leginkább szőke hajú, huncutul mosolygó, jóltáplált, gondozott, legyen bár csecsemő, karon ülő, illetve az első lépéseket megtévő gyermek, s „aki” épp olyan fiatal, ápolásra-védelemre szoruló, mint az új társadalom, s épp olyan ígéretes a jövője is.

A gyermek üzenet. Mint univerzum-jelkép nem a szocialista világkép találmánya, még csak nem is a kereszténységé vagy a mitológiáé, hiszen már az archaikus világképben jelen van. S ahogy egykoron, úgy az 50-es évek közep és keleti európai világában, így hazánkban is a termékenységet, a mindennapi boldogulást, a boldog jövőt, a növekedést és fejlődést, a felnőttek kötelezettségét, a szépséget, az optimizmust jelzi. A szimbólum-mintázatok értelmezésének megfelelően a félig magatehetetlen, szociális gondoskodásra sarkalló gyermek a patriarchisztikus közösségek két legfontosabb feladatának teljesítésére szólít fel: a fajfenntartás és a mindennapi emberi élet megtartásának elemi kötelezettségére.

Van-e ikonográfiai vagy képileg meg nem ragadható, ugyanakkor szocialista specifikuma ezeknek a gyermekeket ábrázoló képeknek? A gyermek kizárólag formailag van jelen e képeken. A gyermek képének a gyermekléten túlmutató, annál mélyebb, a kommunista felnőtt lényegéről valló üzenete van. Ennyiben e korszak gyermekképeinek ikonikusan megjelenített alakzatai optimisták, hiszen a gyermekből felnőtté válás útjarmódjára is utalnak.

A gyermekkel természetesen minden, a korszakban szükségesnek ítélt, hangsúlyozandó antinómiát ki lehetett fejezni: például a múltat és a jelent, avagy a jelent és a jövőt, a szocialistát és az imperialistát, az erkölcsöst és az erkölcstelent. Gondoljunk csak a nyomorgó, fésületlen, sovány, kenyér után áhító olasz vagy afrikai utcagyerekekre és a szőke hajukat masnival egybefogó, gödröcskés arcú, kicsattanó, piros, kacagó úttörő kis-

lányra, aki a Kreml lépcsőjén, az októberi-novemberi zimankóban átnyújtja tavaszi virágcsokrát a jóságos, matuzsálem-korú pártvezérnek. A gyermekről alkotott korabeli kép azt is hangsúlyozza, hogy az emberi élet két térfelén álló figura, a gyermek és a felnőtt némely dologban azonos tulajdonságokat is felmutató lény.

Golnhofer (2003) kortársi adatai alapján a jelenkori gyermekképek tartalmának nagyobb része nem a gyermekről, hanem a képet előállítóról referál. Az ötvenes évek valamennyi gyermekkép-megjelenítő forrása a gyermeket nem önmaga tulajdonsága, értéke alapján állítja szemünk elé, hanem illusztráció gyanánt (*Kéri*, 2003). A gyermekkel képviseltetett pártideológia, állami törekvés, felnőtti világból származó – még ha kiemelkedő értéket is képviselő – dolog hatásosnak bizonyult – s talán a legfőbb jellemzője nem a hamis tartalmú gyermekkép kialakítása volt (azaz: a gyermek, aki munkássá nevelkedve a szebb jövőt, a szocializmust fogja fölépíteni), hanem az álságos emberkép kialakítása. Valamennyi emberi és közösségi érték az ártatlan gyermekkel demonstrálható, s nincs köztük olyan, amely a felnőttekkel lenne egyértelműsíthető, a gyermek jelentési tartománya átalakult s kitágult: felnőttkritikát éppúgy tartalmazott, mint a győzedelmes társadalom céljainak megjelenítését.

A gyermek képe nem más, mint az önmagát fölépítő társadalom jövőképe. A gyermek tulajdonságait arra használták föl, hogy az elvi gyermekhez való viszony minden emberben jelenlévő vonásaival azonosítsanak egy jövőbeli világot.

Az antropológia

A tanuló felnőtt képzelete a felszabadulás előtt és után is megjelenik, de az ötvenes-hatvanas évek fordulójáig a tanulásban részt vevő, különböző korú személyek ikonológiai jellemzésében nem találunk különbséget. A gyermekek képe, még ha elsősorban nem is a gyermekről, hanem egy utópiáról tudósít, a korszak nevelésügye által vallott gyerekvonásoktól sem lehet mentes. E gyerekkép sajátja, hogy a gyermek nevelhető. S vajon sajátja-e ez a felnőtteknek is? Ahhoz, hogy a képi kútfőinket helyesen értelmezzük, előzetesen meg kell vizsgálni azokat a forrásokat is, amelyek jelentésükben egyértelműbbek, s így hozzájárulhatnak az ikonológiai föltáráshoz.

Felnőttoktatás az 1945 utáni iskolaiügyben

A felszabadulás előtt az analfabéták száma több volt, mint félmillió, az írástudatlanok többsége az idősek és a társadalom alsó rétegében élő nők köréből került ki. Másrészt, mivel az elemi iskola 1941-től vált 8 osztályossá, a statisztikák szerint az össznépeség 90%-a nem végezte el az elemi iskola nyolc osztályát. Az Ideiglenes Nemzeti Kormány 1945-ben életre hívta a dolgozók iskolája szervezeteit, előbb a dolgozók középiskoláját, majd hamarosan a dolgozók általános iskoláit. Ezekben az intézményekben a 18–45 év közti dolgozók szerezhették meg a hiányzó iskolai képzettséget, műveltséget s azt a jártasságot, amelyre eredményesebb munkavégzésükhöz szükségük lehetett.

A koalíciós időszaktól kezdődően, már 1945–1948 között az oktatás legfőbb célja az analfabétizmus és a nyolc osztálynál kevesebb elemi iskolázatlanság fölszámolása. Ideológiai cél a munkás-paraszt ifjak művelődési lehetőségeinek megteremtése s a kultúra

demokratizálása. Ezen időszakban a szabadművelésnek nevezett s a népművelés részének láttatott felnőttképzés legfőbb politikai céljainak is ezek bizonyultak. Utóbb, a hatvanas évekre elfogadottan a népművelés és az iskolai rendszerű felnőttoktatás egységét hangsúlyozták, azzal, hogy ezek ugyanannak a művelődésnek a két oldalát képezik.

A képzés mindkét – általános és középiskolai – formája sikeresnek kommunikálta a politikai és az állami irányítású szaksajtó. 1953-ban a funkcionáriusok számára létrehozták a levelező oktatási formát, amelynek általános iskolai formáját 1962-ben úgy jellemzik, hogy „nem helyes ... fejleszteni.” (Miklósvári, 1962. 167. o.) Az ebben a képzési formában tanulók ugyanis az alacsony kontaktórák miatt kevesebbet tudtak az esti tagozaton végzeteknél. 1948-ban létrejött, de egy 1952-es döntés eredményeként 1954-ben funkcióját betöltöttnek minősült a szakérettségi tanfolyam is, amelyen a munkás- és parasztszármazású ifjak ezrei készültek föl az egyetemi oktatásra.

A hivatalos magyarázat szerint a kultúrforradalom arra szolgál, hogy a múlt rendszernek a dolgozók osztályával szemben elkövetett kulturális bűneit felszámolja. A felnőttképzés mozgalma 1953-ig töretlen, az események azonban itt is éreztetik hatásukat. 1958-tól, de még inkább az 1959/60-as tanévtől újra virágzásnak indul a felnőttoktatás, s évente 150–200.000 felnőtt tanul az iskolákban. 1962-ig közel félmillióan vettek részt az általános iskolai felnőttoktatásban. 1960-ban az általános iskolai végzettséget megszerzők, azaz az alapfokú oktatásban részt vevők 66 százaléka felnőttoktatási keretek között tanult, a középiskolásoknak pedig 35%-a volt dolgozó. Ugyanakkor az 1960-as népszámlálás adatai szerint a 15–39 év közötti lakosság 51.1 százalékának nincs meg az általános iskolai végzettsége. A műveltségadó iskoláztatás a hatvanas években a társadalmi mobilitást elősegítő képzés terévé alakult.

A felnőttoktatás sajtóképviselőire, az események reprezentálására és magyarázatára a szakszervezeti kiadványok és a pedagógiai lapok vállalkoznak, az előzőek közül mindenekelőtt a szakszervezet és a minisztérium által közösen támogatott Nevelők Lapja és a miniszteriális kiadású Köznevelés.

Köznevelés

Az oktatáspolitikai periodikát 1945-ben a Vallás- és Közoktatási Minisztérium alapította s a miniszter titkársága szerkesztette. Az utód minisztérium is szükségesnek találta a közoktatásban érdekelt intézmények és az azokban foglalkoztatottak hatékony tájékoztatását. 1956-ban a tizenegyedik évfolyamát megkezdő, többségében havonta kétszer, egyes számait az iskolai munkához igazítva némelykor összevontan megjelentető lap főszerkesztője *Jóború Magda*, felelős szerkesztője, a munka érdemi részének végzője pedig *Petró András*. *Jóborútól* 1958-ban *Ilku Pál* vette át a szerkesztőség irányítását, de a munka szakmai irányítása még abban az évben átkerült egy viszonylag népes gárda kezébe. A szerkesztőbizottság tagjai között többnyire másodvonalbeli hivatalnokok szerepeltek. *Szarka József* például csak 1964-ben kerül a szerkesztőbizottság tagjai közé.

Ha a *Pedagógiai Szemle* az elmélet, akkor a *Köznevelés* a gyakorlat. A két kiadványt azonban ezekben az években lehetetlen külön-külön megítélni. Nem csupán azért, mert finanszírozójuk azonos, s nem is azért, mert ugyanazt a pedagógiai világot képviselik, sőt azért sem, mert egyformán az ideológia függvényének tekintették a neveléstudo-

mányt, hanem mert vezető munkatársaik nagyrészt azonosak. E szerzők tudták, hogy a *Szemlén* keresztül a politikusokkal, a *Köznevelés* jóvoltából pedig a pedagógusokkal tarthatnak kapcsolatot. A kétoldalú hitelesítésre s a társadalom kép pólusának elválaszthatatlanságának bizonyítására ugyancsak szükség volt.

A *Köznevelés* és a központi állami lapok azonos időpontban megjelentetett cikkeinek tartalmi és retorikai meghatározása azonosan történt. S amíg a *Pedagógiai Szemle* írói – tanszékek dolgozói, központi intézetek irányítói, illetve egy-egy tantárgy kidolgozói – csak a szakmai hierarchia csúcán állók lehettek, a *Köznevelés* befogadta az iskolákban tanítókat, a megyei hivatalnokokat és funkcionáriusokat is. Rendszeresen megjelentek azonban a pedagógiai elithez tartozók népszerűsítő-agitáló iratai, illetve az azokat kivonatoló közlemények is.

A felnőttnevelés tematizálódása 1956-1965 között a Köznevelésben

1959–1960

A Köznevelésben az első, a felnőttképzést képviselő közlemény 1959 májusában jelent meg. *Mezei Béla*, egy budapesti általános iskola igazgatóhelyettese – aki korábban e képzésforma ellenőrzésével volt megbízva – hiányolta a dolgozók esti általános iskolájával való sajtótörődést. Azt, hogy a munkások végezzék el mind a nyolc évet az általános iskolában, a napi sajtó is hangoztatta (pl.: *Népszava* 1959. január 10-i száma). *Mezei* rámutatott az iskoláztatást akadályozó tényezőkre: nincsenek függetlenített, a szakterületükön képzett szakfelügyelők. *Lugossy Jenő* a dolgozók iskolájával kapcsolatban a nem megfelelő tanítási anyagra és tanítási módszerre utalt.

1960-ban az öt, felnőttoktatással kapcsolatos közlemény közül négy helyi eredményekről tudósított, s valamennyi a nép kulturális fölemelkedése zálogának állította a munka mellett végzett, legkülönbözőbb szervezeti körülmények között (iskolában, üzemben és este, levelezőn stb.) zajló továbbtanulás formáinak biztosítását. A 45 után kialakult képzést és a jelenlegit meg kell különböztetni, mert korábban a tekintélyes, idősebb munkások, az utóbbi időben pedig főként a fiatalok kerülnek az iskolapadokba, s ez megváltoztatja a dolgozóiskolák karakterét (*Laki*, 1960). A tíz éves felnőttoktatási tapasztalattal rendelkező *Szabolcs Árpád* (1960. 658. o.) a felnőttnevelés kiterjesztését és fejlesztését az iskolai és a családi nevelés különbözőségével is szorgalmazta:

„A felnőttoktatás nagyarányú növekedése tehát az iskolai nevelőmunka két szoros és elsőrangú problémájának megoldásához is közelebb visz; a munkás-paraszt származású tanulók hátrányosabb helyzetének, és a kettős, ellentmondásos nevelésnek a megszüntetéséhez.”

A kultúrforradalom eredményének tartott kiterjedt felnőttoktatás tennivalói körvonalazódtak. Az általános műveltség elemeit egyre nagyobb tömeg számára kínálta az oktatás, nem egyszer egyre könnyítettebb tartalommal és módon. A szakmai műveltség kiegészült a marxizmus-leninizmus elméletének propagálásával és az önművelés technikáira, a munkahelyi továbbképzések rendszerére történő ráhangolással. Nyilvánvalóvá vált, hogy a tanterv készítőinek, a taneszközök előállítóinak, a tanárképzésnek és a fiatalok nevelésére-oktatására szolgáló módszertani eljárásokban otthonos szaktanároknak is tudomást kell venniük a felnőttoktatás felől érkező kihívásokról.

Az 1960-as évben megjelent *Köznevelés*-beli propagandisztikus, illetve módszertani eljárásokat népszerűsítő közlemények mértéke nem magas, egy-egy lapszámban 30-40 rövidebb-hosszabb cikk is helyet kaphatott. A képi illusztrációt egyetlen romániai felvétellel képviseli: a Resita-i kohászati kombinát egyik élmunkásáról készült, aki éppen az esti tanfolyamon képezi magát.

1961

A *Köznevelés* XII. évfolyamában egyetlen alkalommal sem szerepelt sem a túlkorosak, sem pedig a felnőttek képzésének társadalmilag amúgy problematizálódott ügye. Nagy Sándor, amikor a Pedagógiai Tudományos Intézet munkájáról és terveiről számolt be nem tett említést a felnőttképzésről. Az intézetben működött egy módszertani osztály, de a folyó tantervi munkák közé a felnőttnevelés kapcsán semmi sem tagolódtott. A PTI-ben létrehoztak egy tanítóképzős csoportot, de a tanítóképzők számára sem ígértek bevezetést a felnőttnevelés titkaiba.

A felnőttneveléssel kapcsolatos írott dokumentumok s velük összeforrottan a képi megjelenítések a hatvanas évekre jellemzőek. 1961-ben hét alkalommal olvashattak a dolgozók iskoláiról. Híradással voltak arról, hogy

„Az idei 1960/61-es tanévben ... már több mint 170.000 dolgozó tanul az alsó- és középfokú felnőttoktatásban. Ez a létszám a felszabadulás óta a legmagasabb. Az elmúlt tanév hasonló időszakához képest a létszámemelkedés 33 százalékos.” (*Feledy*, 1961. 54–55. o.)

A Művelődésügyi Minisztérium illetékes főelőadója a létszámról szóló adatokon túl jelezte a fejlődés akadályait (üzemvezetők, akik akadályozzák a dolgozók továbbtanulását; magas az évközi lemorzsolódás; vidéken nem a legképzettebb pedagógusok tanítanak). A jelentést író arra is utalt, hogy ugyan 1960-ban már körvonalazódott a felnőttoktatás reformja, s az alapelvek megvitatásán az is kiderült, hogy azzal a pedagógusok szinte kivétel nélkül egyetértének, a módszertani eljárások tudományos kifejtése mégis váratott magára.

Az ötvenes-hatvanas évek fordulóján új problémával találkoznak a felnőttnevelők. Az általános iskolában sokan morzsolódtak le. Őket terelték a dolgozók iskolája felé, mert időközben a tankötelezettséget 15 évre, majd 1961-ben 16 évre emelték. Mindezekért az oktatásba sok olyan fiatal kapcsolódott be, akik éveik számát tekintve nem különböztek a nappali iskolába járó társaiktól, viszont dolgoztak. Számukra a szervezett oktatásban – fejlődésük érdekében – a nevelést is biztosítani kellett. Az erkölcsi-politikai nevelés – a korábbi gyakorlattal ellentétben – nem maradhatott másodlagos feladat.

A későbbiekben azon kéziratok közül jelent meg néhány, amelyek egy meghirdetett módszertani pályázatra érkeztek be, köztük például az, amely a középiskolai felnőttoktatás pedagógiai sajátosságait bemutatva kárhoztatta a korábbi, csak az oktatásra leszűkített nevelőmunkát. Egy másik, ugyancsak lelkesítő kézirat szerint a tanár egyénisége a kulcskérdés; túl sokan vannak, akik a munkások között is egyetemen szeretnék magukat képezni. A szocialista testvérországok közül az NDK gyakorlatát is bemutatta a szerkesztőség, valamint – meglehetősen, az UNESCO propaganda eredményeként – a Mali Köztársaságét is. Maliban (az egykori Francia Szudánban) 4 millióan élnek ekkor, s a lakosság 92 százaléka analfabéta.

6. ábra

Felnőttek írni tanulnak egy bamakói esti iskolában
(Forrás: Köznevelés. XVII. évfolyam. 1961. 13. augusztus 1. 413. o.)

1962. A felnőttnevelés iskolareformja

1962-ben, a Köznevelés 6., március 20-i számában, az 1956-os, a felnőttnevelés ügyét is megroppantó események után először, közel a lap teljes terjedelmét lefoglaló tematika jelentkezett. Az ismét a kultúrpolitikai problémák közé emelkedő felnőttoktatást 13 terjedelmes írás képviseli, s többek között *Miklósvári Sándor*, a Művelődési Minisztérium főosztályvezető-helyettese, *Fekete József* (1962), a minisztérium főosztályvezetője, illetve *Oszoli Béla*, a minisztériumi felnőttoktatási stáb csoportvezetője révén a művelődés- és oktatáspolitikai alakítói is megszólalnak. Az összeállítás a III/1961. számú oktatásról szóló törvény nyomán, annak értelmezése és propagálása elősegítésére jelenik meg. E törvény az, amely célul tűzi ki: „*növeljük mind az iskolások, mind a termelőmunkájuk megszakítása nélkül továbbtanulók létszámát, és így fokozatosan készítsük elő az általános és kötelező középfokú oktatás feltételeit.*”

A dolgozók általános iskolája – társadalmi igényt követő – reformjának célja a tartalmi és szervezeti továbbfejlesztés. A hivatalos retorika szerint a nyolc osztályt végzetek között megnövekedett az igény arra, hogy tanulmányaikat középiskolában folytassák, s ehhez a korábbi iskola nem nyújt megfelelő alpműveltséget. A korábbiakkal ellentétben, nem az a cél, hogy a felnőttek minél gyorsabban szerezzék meg az általános iskolai végzettséggel együtt járó szakmai műveltséget, hanem hogy annak birtokában továbbtanuljanak. S mert az oktatás színvonala nem biztosítható, indokolt a levelező oktatás támogatásának megszüntetése.

A miniszteriális vezetők a módszertani változtatásokat is körvonalazták. Okfejtésük – a szocialista pedagógiában először hangsúlyozottan – arra alapul, hogy az oktatás tartalmát adó tananyag és módszerek összefüggnek, s ha a tananyag változik, a módszereknek is követniük kell azt. A felnőttek és a gyerekek tanítása és taníthatósága más, s bár a felnőttoktatás módszertana nincs kidolgozva, enélkül a tartalmi fejlesztések nem valósul-

hatnak meg. A gyermekek életkori sajátosságai mintájára a felnőttek sajátos tapasztalatai fogalmat hozták létre, ezzel egy úttal arra is ideológiát teremtve, miért szerezhető meg a felnőttek számára könnyebben a bizonyítvány. Másrészt a dolgozók iskoláinak az oktatás mellett a nevelést is vállalniuk kellett, különösen annak a közösségi formáit.

A dolgozók középfokú oktatásának reformjában a hasonló új elemek mellett a különböző iskolatípusok fejlesztésének igénye jelent meg. Új iskolatípus a dolgozók szakközépiskolája, ahová a szakmunkásokat várják. S megfogalmazódott a tanárképzés felé az igény: kötelezően oktassák a felnőttoktatási módszereket. A felnőttoktatás reformjába ekkor ágyazódik be a magasabb igény a nevelésre. Ez a nevelés elsősorban világnézeti jellegűként körvonalazódik, s a közlemények jelzik, a tanárok ideológiai nevelését a KISZ és a Nőtanács aktivistái is kiegészítik.

„A felnőttek iskolareformja”-szám illusztrációi

A Köznevelés tizennyolcadik évfolyama bőven él az illusztrálással. A lap egyszínű első-külső borítóján kisgrafika, a teljes hátsó felületén pedig fénykép jelenik meg. A tanárnézők által készített grafikák tartalmilag nehézkesebben kötődnek az iskolaügyhöz, a fényképek annál inkább: tanulmányi kirándulást, új iskolaépületet, ipari tájat vagy szép városképet rögzítenek. A laptestet képzőművészeti jellegű kisgrafikákkal és ritkábban a cikkek tárgyához illeszkedő alkalmazott sajtógrafikákkal és fényképekkel illusztrálják. A szemléltetőanyagok feladata a közlemények néhány – mindenesetre kevés – vonásának megisméltése, s ily módon újrhangsúlyozása. A Köznevelésben – a hátsó borító fényképeit kivéve – illusztratív képanyag mellett más sosem jelent meg. A képek alatt a munka szerzője és címe, esetleg néhány szavas leíró-értelmező szöveg olvasható. A kép mindig alárendelt szerepet kap, s valamely fontosnak ítélt szöveglocus demonstrálásában játszik szerepet.

Az 1962-es évfolyamban – a bemutatott tematikus számon túl – nem szerepel sokat a felnőttnevelés ügye. A számonként 20–25 közlemény között elvétve található olyan tárgykörű, mint például *Kálmánchey Imre* (1962), a debreceni Dolgozók Gimnáziumának igazgatója 1. számban megjelent munkája, aki a dolgozók gimnáziumában tanítók tanítási módszereit mutatja be. *Oszoli Béla* a középiskolai felnőttoktatás Szovjetunió-beli rendszerét ismerteti. Kétségtelen, hogy a hazai módszertan is, miként az iskoláztatási, a művelődési és a szakmai képzést hangsúlyozó elvek, az oktatási rendszer, a vizsgák, a tankönyvek szerkezete, mind a szovjet minta nyomán, azt követve alakult ki, mégha nem is olyan formában, mint egy évtizeddel korábban, amikor orosz tanácsadók segítették a haladó módszerek átvételét:

„A felnőttoktatás módszertanával kapcsolatos munkálatok sokáig az útkeresés állapotában voltak. A módszertani munka egységes irányításának, szervezésének és kimunkálásának megvalósítására Leningrádban a Pedagógiai Tudományos Akadémia keretén belül 1960-ban egy nagy létszámú, kifejezetten csak a felnőttoktatás módszertanával foglalkozó tudományos intézetet hoztak létre. Az intézet az általános módszertan, és az intézethez tartozó egyes tanszékek a szaktárgyi módszertan kidolgozására kaptak megbízást hároméves határidővel.” (*Oszoli*, 1962. 62. o.)

Az októberben megjelent 19. számban *Gaál Elemér* budapesti tanár egy technikum esti tagozatos felnőttoktatási munkájáról számol be. A következő évben megalakult Or-

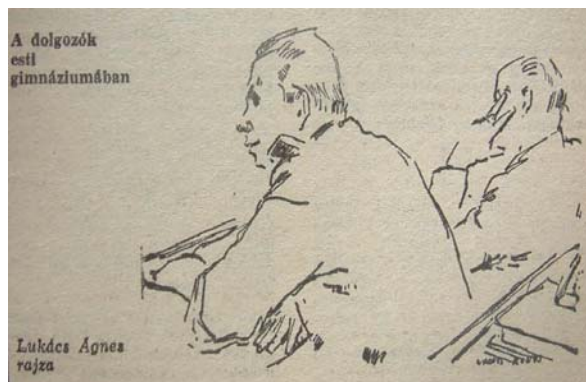
Szocialista gyermekfelfogás a túlkorosok és a felnőttek oktatásának ikonográfiai megjelenítése. 1956–1964.
Köznevelés

számos Pedagógiai Intézet Felnőttoktatási Tanszéke közzétette állásfoglalását a dolgozók általános iskoláiban bekövetkező tantervi reformról. Meghatározták az iskola hármas feladatát, s a nevelés, az oktatás és a képzés hármásában a nevelést tekintik élenjáró feladatnak, s megalkotják a dolgozók egységes iskoláját, amelyben a feltörekvő tanulók az egyetemi képzésig juthatnak el.

7. ábra

Apa és fia. Kozák Lajos felvétele. (Forrás: Köznevelés. XVIII. évf. 1962. 6. 171. o.)

8. ábra

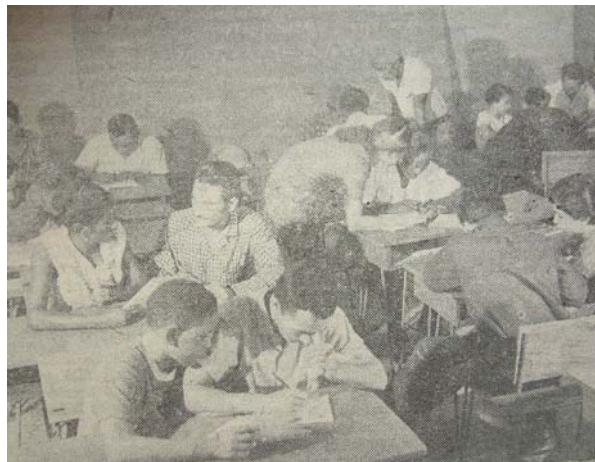
*A dolgozók esti gimnáziumában. Lukácsi Ágnes rajza.
(Forrás: Köznevelés. XVIII. évf. 1962. 6. 177. o.)*

Géczi János

9. ábra

*Felnőttek az iskolapadban. Kozák Lajos felvétele
(Forrás: Köznevelés. XVIII. évf. 1962. 6. 180. o.)*

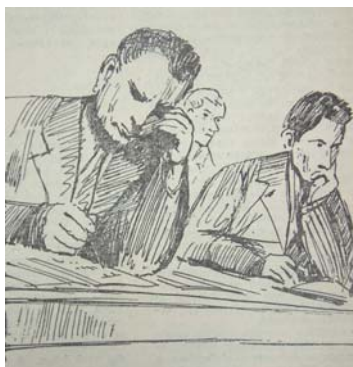
10. ábra

Egy kubai iskolában

Megjegyzés: A múltban a kubaiak jelentős része nem tudott írni és olvasni. 1961 az analfabétizmus leküzdésének éve volt Kubában, több mint egymillió emberrel ismertették meg a betűket. A tanításból 104 ezer iskolai tanuló is kivette a részét, akik nyolc hónap alatt szerte az országban hatszázezer embert tanítottak meg írni, olvasni. A képen a manzanillói halásztelep iskolájában tanítók és tanulók tanítják az analfabéta munkásokat a betűtűtésre. MTI fotó – Papp Jenő felv. (Forrás: Köznevelés. XVIII. évf. 1962. 21. 645. o.)

1963–65: A dezillusztráció

A felnőttoktatásban bekövetkező változásokat előlegezi az 1963. decemberi Első Országos Felnőttoktatási Konferenciával egyidejűleg megjelenő szám hat közleményből álló blokkja. Az OPI és az MM munkatársai az iskolai felnőttoktatás és a népművelés viszonyának újraértelmezését végzik el, s az eddigiekkel ellentétben egymással összefüggőnek láttatják a két folyamatot (Csoma és Gellért, 1963). A következő évben nagyobb számban jelentek meg azok a módszertani jellegű cikkek, amelyek az internacionalizmusban fogant felnőttoktatási metodológia jegyében születtek, továbbá nemcsak a lengyel, a kelet-német, hanem az osztrák, a svéd (Husén), sőt az egyesült államokbeli (Knowles) tapasztalatokról is ismeretekhez juthatott az olvasó. A hazai, főként a vidéki gyakorlat bemutatása sem maradhat el. A metodológia kimeríthetetlen: miként érdemes tanulószobát létrehozni, hogyan lehetséges az unalom ellen aktivizálni munkában elfáradt tanítványainkat, miféle technikákkal világosítsuk meg az erkölcs osztályjellegét, elemeit és jellemző jegyeit, s a továbbtanuló felnőttek tömegét érintő oktatási formákban a konzultációs napokon hogyan viselkedjék a tanár a tanulói beszámoló ideje alatt. Tematizálódtak a felnőttnevelés újabb területei. A gazdasági vezetők továbbképzésének, illetve a lipcsei egyetemen kialakított üzemi nevelésnek a lehetőségei is fölvetődnek.

11. ábra

Az Országos Pedagógiai Intézet Felnőttoktatási Tanszéke által közzétett állásfoglalás mellett jelent meg Loós János rajza; a felnőttképzésben részt vevő nyakkendő és öltönyös urak bizonyosan nem munkás- és paraszt foglalkozásúak, hiszen ők ekkoriban, ha netán öltönyben is jártak volna, kihajtott inggallérral
(Forrás: Köznevelés. XIX. évf. 12. 1963. június 21. 367. o.)

Mi az oka, hogy a felnőttoktatás metodológiai kérdésein túl másokkal nem foglalkozik a Köznevelés, de általában más, pedagógiai ismeretterjesztést vállaló szaklap sem? Ihos Ferenc a Köznevelés 1964. július 9-i, 20 éves jubileumi számában a művelődésben és az iskoláztatásban betöltött helyzetüknél fogva a Köznevelés és a Népművelés lapok azonos funkciói közé sorolta a szocialista tudat, pontosabban a szocialista személyiség nevelés által történő kialakítását. Ihos a népművelés és a felnőttoktatás közös képviselőjét várta el a lapoktól, ahol a népművelés a domináns szerepű.

1962 után a felnőttoktatással kapcsolatok képek száma a tárgykör szöveges közleményeihez képest erőteljesen csökkent. 1964-ben a hat tárgykört tárgyaló folyóiratcikk mellett már illusztráció sincs. Ugyanakkor gyakoribbá vált a tevékenykedő, illetve a közösségi szerepeiket gyakorló gyermekek és az oktatásukkal kapcsolatba kerülő felnőttek képi megjelenítése.

A felnőtt és a gyermek a további években – e képek tanúsága szerint – ugyancsak társként láttatottak, de nem egyenrangú szerepűek ugyanabban a viszonyban: a nevelő a felnőtt és a nevelt a gyermek. A személyes emlékek felidézítőitől tudjuk, szerepük, még a mozgalmi életben sem, semmi körülmények között nem volt fölcserélhető. S a gyermektanulóság iskolai környezetével a felnőtt tanulóké továbbra is azonos, de erről a sajtófotók-sajtógrafikák világa nem tanúskodik. Ugyanakkor a felnőtt gyermekies helyzetben, amilyen az iskolai pad, hagyományos iskolai osztály stb. egyre kevésbé szerepel. Mintha az ilyen szituáció a felnőttek stigmatizációjává válna, s emiatt kerülendő lenne. A gyermekek és a felnőttek nevelési környezetének elkülönülése bekövetkezett.

Összegzés

A szocialista pedagógia ideológiai tartalmakat is kifejezni képes gyerekképe nem hazai találmány. A szocialista berendezkedésű országok valamennyiében jelen van, s egyfajta, a nyugati katolicizmusban és a keleti, ortodox vallásban egyként létező pietista hagyományt használva rajzolódott újjá. A pedagógiai gyerekkép középpontjában a gyermek fejleszthetősége, nevelhetősége áll – amelyet a közösségivé nevelés érdekében kell megragadni.

A felnőttek iskolai képzését ugyancsak ez a hit hatja át. A nevelhetőség tehát a szocialista antropológia magva is. Ugyanakkor az ötvenes évek végével, a hatvanas évek elejével felismerik, hogy biológiai és pszichológiai különbségek léteznek a korosztályok között, ezért eltérő tantervvel és metodológiával érdemes a különböző korosztályokhoz fordulni.

A gyerekeket ábrázoló sajtóillusztrációk inkább allegorikus tartalmúak, mint a felnőtteket ábrázolók. Ez megengedi, hogy a gyerekfotók esetében kidolgozott mentalitásmin-tázatot kövessék a felnőttfotók is. A hatvanas évek fordulójával, amikor a pedagógia föl- ismeri a korosztálytól függően eltérő nevelési sajátosságokat, válik szét a fotók eszköz- rendszere – de ezzel egyidejűleg a felnőttiskoláztatás képei a szaksajtóból el is tűnnek. Éppen akkor, amikor a munkás-paraszt származás regisztrálása és érdemként történő fölhasználása, mert már egyszer, az MSzMP VII. kongresszusa után, most másodjára is kiszorult a társadalmi érvrendszerek közül. Némileg illetlenné vált erről beszélni, ugyan- úgy, mint a hagyományos iskolai körülmények között képileg láttatni a felnőttet.

Ikonológiai sajátosságok

A képi ábrázolás nem képes a *fejlődést*, illetve bármiféle folyamatot megmutatni. A fejlődés demonstrálására e korszakban egy statikus helyzetet, a tanulás képét választják. Iskolában, osztálykörnyezetben írnak, illetve olvasnak a felnőtt korú diákok: azaz a tan- terem, a pad, az írás-olvasás gazdag eszközrendszere segít a helyzet azonosításában. E

képeken többnyire az írás-olvasás kelti a nézőben azt a képzetet, miszerint a látott algoritmusban résztvevőkben változás következik be. Az iskolai tevékenység az ember – mentális, kognitív, szociális stb. – állapotát átalakítja, fejleszti, ahhoz nemcsak a kép elemeinek helyes jelentését kell tudni, de befogadói közeg általi helyes olvasásukra is szükség van: ennek mintája pedig a tanuló gyermek képe.

A felnőtt tevékenységét azzal a tevékenységgel azonosítja a kortárs néző, amellyel már a gyermek tanulását bemutató kép révén találkozott. A felnőtt tanulását bemutató képek ezért sem mondhattak le az ismert tanulási környezet bemutatásáról. A gyermeki tevékenység által válik azonosíthatóvá a felnőttek tevékenysége.

Meddig tart a tanulási környezet gyermek és felnőtt tanuló esetében azonosnak látatása? A sajtódokumentumok szerint addig, amíg a Szovjetunióban – majd azt követően itthon – meg nem szerveződik a felnőttnevelést kutató intézmény, amíg el nem ismerik a korosztályi különbségek létét, és azt, hogy nem lehet azonos tantervvel, taneszközökkel, didaktikával stb. a gyermekeket és a felnőtteket fejleszteni.

A képeket tanulmányozva egy 'ikonológiai hiba' is feltárul. A felnőttképzés ábrázolásában a nyakkendő és katonai középrétegének kiképzése inkább követhető mint a szöveges forrásokban.

A generációk közti problematikát az andragógia is kiélesítette. Korábban a tanulás irányítói kizárólag felnőttek voltak, a tanulás, a tanítás és a befogadás határai a szocializmusban relativizálódtak. A szocialista felnőttképzésben – éppen a kubai olvasóvá nevelés mozgalom képe mutatja ezt – a gyerekek akár tanulótársként, praceptoroként is szerepelhetnek. Ez erős támadást jelent a szocializmusban amúgy is megtépzott keresztény családfelfogás tekintély-hierarchiáját a legutóbbi időkig elfogadó és közvetítő európai és észak-amerikai emberképeknek és pedagógiáknak.

A pedagógiai szerep gyerekekre átruházásához hozzájárult a népnevelés eszménye. A népnevelésnek s benne a felnőttnevelésnek a népfőiskolai hagyományokból táplált szerep jutott a szocialista nevelésügyben. A kommunista ideológia terjesztéséhez a tudásközvetítés valamennyi formájára szükség volt, s ez már az ötvenes évek legelejétől meg is valósult. A felvilágosító, propagandisztikus elemekkel élő népművelés, amelyben a tanítók és a tanárok társadalmi munkában tevékenykedtek, bizonyult a legalkalmasabbnak arra, hogy egyaránt működtesse az intézményi és a nem intézményi ismeretátadó technológiákat.

A vizsgált sajtófotók a felnőttek helyzetéről szóló elképzelésben bekövetkezett változásra irányítják a figyelmünket: a szocialista állam gondoskodik a szolgálatát vállaló polgáraitól. A gyermek és a felnőtt helyzete és viszonya, nevelhetőségüknek köszönhetően, bizonyos szituációkban egymáshoz közeledett. Ebben a helyzetben nem a felnőttek gyermekképének a változására, hanem az antropológia felnőtt- és gyermekelképzelésének egymáshoz közeledésére vélünk bizonyítékot találni.

Továbbra is kérdés marad azonban az, hogy a pedagógia létrehozta (a korszakban vezetőnek tekintett, miután intézményesen átörökített) gyermekkép s a felnőttképzés által leginkább megteremtett felnőttképzés neveléstudományi azonosságait az okozza-e, hogy a gyermek és felnőttképzésben egyaránt zömükben pedagógusok vesznek részt. Vagy esetleg az európai kultúra azon értékszemponjtja, amely a nevelhetőség kérdését, kizárólagossá téve, a szociálisan is értékelt többi humán tulajdonság fölé emeli? E kérdés eldön-

téséhez hozzájárulhat, ha figyelembe veszik a gyermek és a felnőtt megkülönböztethető tanulási módját. Továbbá az az ismert tény is, amely szerint a felnőttek tanulását erőteljesen támogatja egyfajta, a fejlesztéshez és az önalakításhoz önként felkínált, az élethelyzetből fakadó – kényszerítő – motiváció.

Irodalom

- Ágoston György (1956): Világnézet és világnézeti nevelés. *Köznevelés*, **12**. 25–28.
- Bíró Vera, Csoma Gyula, Fukász György és Pápai Béla (1976): A magyar felnőttnevelés szerkezeti vázlata. *Pedagógiai Szemle*, **26**. 8. sz. 683–701.
- Csoma Gyula (1967): A motivációk a felnőttoktatásban. In: Orosz Sándor (1967, szerk.): *A felnőttoktatás sajátosságai*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Csoma Gyula és Gellért László (1963): Az érem két oldala. *Köznevelés*, **19**. 769–771.
- Fekete József (1962): A dolgozók középfokú oktatásának reformja. *Köznevelés*, **18**. 6. sz. 169–171.
- Feledy Kálmánné (1961): A dolgozók iskolái. *Köznevelés*, **17**. 2. sz.
- Feledy Kálmánné (1961): A dolgozók iskolái. *Köznevelés*, **18**. 4. sz. 54–55.
- Golnhofer Erzsébet (2001): Pedagógusok nézete a gyermekről, diákokról. In: Golnhofer Erzsébet és Nahalka István (szerk.): *A pedagógusok pedagógiája*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest. 84–113.
- Golnhofer Erzsébet (2003): Tanulóképek és iskolaelméletek. *Iskolakultúra*, **13**. 5. sz. 102–106.
- Kálmánchey Tibor. (1962): A tanítás módszerei a dolgozók gimnáziumában. *Köznevelés*, **18**. 1. sz. 19–20.
- Kelemen Elemér (2003): Oktatásügyi törvényhozásunk fordulópontjai a 19-20. században. *Iskolakultúra*, **13**. 2. sz. 47–56.
- Keresztury Dezső (1946): A dolgozók iskolái. *Köznevelés*, **1**. sz. 4–5.
- Kéri Katalin (2003): Gyermekkép Magyarországon az 1950-es évek első felében. In: Pukánszky Béla (2003, szerk.): *Két évszázad gyermekei*. Eötvös József Könyvkiadó, Budapest. 229–245.
- Kis-Molnár Csaba és Erdei Helga (2003): Gyermekkép a magyar sajtóban 1950 után. In: Pukánszky Béla (2003, szerk.): *Két évszázad gyermekei*. Eötvös József Könyvkiadó, Budapest. 246–286.
- Laki Pál (1960): A felnőttoktatásról. *Köznevelés*. 20. 621–622.
- Miklósvár Sándor (1962): A dolgozók általános iskolájának tartalmi és szervezeti továbbfejlesztéséről. *Köznevelés*, **18**. 6. sz. 167–169.
- Miklósvári Sándor (1962): A dolgozók általános iskolájának tartalmi és szervezeti továbbfejlesztéséről. *Köznevelés*, **18**. 6. sz. 167–169.
- Pethő László (2000): A felnőttoktatás fogalmának változásai. *Új Pedagógiai Szemle*, **11**. sz. 3–6.
- Pukánszky Béla (2000, szerk.): *A gyermek évszázada*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Pukánszky Béla (2001): *A gyermekkor története*. Műszaki Kiadó, Budapest.
- Pukánszky Béla (2003, szerk.): *Két évszázad gyermekei*. Eötvös József Könyvkiadó, Budapest.
- Sáska Géza (1992): *Ciklikusság és centralizáció. Társadalom és oktatás*. Educatio, Budapest.
- Szabolcs Árpád (1960): Felnőttoktatás Túrkevén. *Köznevelés*, **16**. 21. sz. 658.
- Szabolcs Éva (1986): Gyermekkortörténet – családtörténet. *Pedagógiai Szemle*, **4**. sz. 366–372.
- Szabolcs Éva (1999): *Tartalomelemzés a gyermekkortörténet kutatásában. Gyermekkép Magyarországon 1867–1890*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.

Szocialista gyermekfelfogás a túlkorosok és a felnőttek oktatásának ikonográfiai megjelenítése. 1956–1964. Köznevelés

Zrinszky László (2005): Egy tudományág láthatóvá válik: az andragógiai szerepnövekedése. *Iskolakultúra*, 15. 2. sz. 103–107.

Illusztráció

1. ábra. Írásolvasás tanfolyam a hungyi termelő szövetkezet analfabéta tagjai számára. *Köznevelés, XIII. évfolyam, 1957. 2. első, belső borító*
2. ábra. A 20. évét ünneplő Köznevelés 1945-öt jelképező fotója. MTI – Patkó Klári vagy Zinner Erzsébet felvétele. *Köznevelés. XXI. évf. 13-14. 1965. július. 9.*
3. ábra. 1965. A Köznevelés ünnepi számában. MTI – Patkó Klári vagy Zinner Erzsébet felvétele. *Köznevelés. XXI. évf. 13-14. 1965. július. 9.*
4. ábra. Molnár Edit: Gyermek-könyvtárban. *Köznevelés. XVIII. évf., 1. 1962. január 9. 26.*
5. ábra. Egy afrikai iskolában folyik az oktatás. Illusztráció Pintér Lászlóné külföldi könyvismertetéséhez. *Köznevelés. XVIII. évf., 5. 1962. március 6. 153.*
6. ábra. Felnőttek írni tanulnak egy bamakói esti iskolában. *Köznevelés. XVII. évfolyam. 1961. 13. augusztus 1. 413.*
7. kép. Apa és fia. Kozák Lajos felvétele. *Köznevelés. XVIII. évf. 1962. 6. 171.*
8. kép. A dolgozók esti gimnáziumában. Lukácsi Ágnes rajza. *Köznevelés. XVIII. évf. 1962. 6. 177.*
9. kép. Felnőttek az iskolapadban. Kozák Lajos felvétele. *Köznevelés. XVIII. évf. 1962. 6. 180.*
10. kép. Egy kubai iskolában. A múltban a kubaiak jelentős része nem tudott írni és olvasni. 1961 az analfabétizmus leküzdésének éve volt Kubában, több mint egymillió emberrel ismertették meg a betűket. A tanításból 104 ezer iskolai tanuló is kivette a részét, akik nyolc hónap alatt szerte az országban hatszázezer embert tanítottak meg írni, olvasni. A képen a manzanillói halásztelep iskolájában tanítók és tanulók tanítják az analfabéta munkásokat a betűvetésre. MTI fotó – Papp Jenő felv. *Köznevelés. XVIII. évf. 1962. 21. 645.*
11. ábra. Az Országos Pedagógiai Intézet Felnőttoktatási Tanszéke által közzétett állásfoglalás mellett jelent meg Loós János rajza; a felnőttképzésben részt vevő nyakkendős és öltönyös urak bizonyosan nem munkás- és parasztszármazásúak, hiszen ők ekkoriban, ha netán öltönyben is jártak volna, kihajtott inggallérral. *Köznevelés. XIX. évf. 12. 1963. június 21. 367.*

Géczi János

ABSTRACT

JÁNOS GÉCZI: THE ICONOGRAPHIC REPRESENTATION OF OVER-AGE AND ADULT STUDENTS,
1956–1964

This paper surveys one of those areas of the anthropology of the Socialist ideology at the turn of the 1950s-1960s that can be investigated iconologically. Discussing the similarities and differences between adult and child education, an attempt is made to draw conclusions about man and child, which can also help identify weltanschauung. Sources are analyzed to reveal whether the claim of historians of education can be verified, i.e. the view of the child in every ideology stems from the adult view of its anthropology. Furthermore, the ways in which the two cultural legacies, Byzantine orthodoxy and Western Catholicism, may appear iconographically are discussed.

Magyar Pedagógia, **106**. Number 2. 147–168. (2006)

Levelezési cím / Address for correspondence: Géczi János, Pannon Egyetem, BTK Antropológia és Etika Tanszék, H-8200 Veszprém, Vár u. 38.